

Krešimir Kužić

VJERSKO STANJE NA HRVATSKOJ OBALI PREMA PUTOPISIMA NJEMAČKIH HODOČASNIKA (14.–17. ST.)

Krešimir Kužić
Gredička 34
Zagreb

UDK 248.153.8(497.5=112.2)“13/16”
282(497.5-3)“13/16”
Izvorni znanstveni rad
Primljeno: 1.2.2010.
Prihvaćeno: 17.3.2010.

U razdoblju od kraja 14. do početka 17. stoljeća Nijemci su bili najbrojnija etnička skupina među hodočasnicima koji su išli u Svetu Zemlju. Budući da su putem pristajali u hrvatskim gradovima na Jadranskom moru, imali su priliku zapaziti tamošnje vjersko stanje. Njihovu pozornost najviše su privlačile relikvije, a među njima počasnija mjesta imali su sv. Šimun u Zadru te Pelenice u Dubrovniku. Osim toga hodočasnici su zapisali i niz domaćih legendi vjerske tematike.

Ključne riječi: hodočašće, Njemačka, Hrvatska, vjera, relikvije

Hodočasnički putopisi zapadnih kršćana književna su grana koja je svoj zamah dobila krajem 11. stoljeća s pokretanjem križarskih pohoda u Svetu Zemlju. Iako je vojni oblik hodočašćenja kasnije doživio slom, ti su putopisi preživjeli i tijekom vremena se razgranali u tri podvrste. Hodočasnička izvješća svakako su najbrojnija i najopsežnija, a mogu se lako prepoznati po znakovitom vjerskom duhu kojim su prožeta. Hodočasnički vodiči imaju i jasnu vjersku podlogu, ali su mnogo šturiji i usmjereniji na temeljne podatke o mjestima i svetinjama koje se preporučuje obići. Putopisna izvješća pojavljuju se u većem broju od sredine 16. stoljeća i odlikuje ih sve manje zastupljena vjerska tematika, a poneki imaju već obilježja (auto)biografija. Glede nacionalne pripadnosti pretežu autori s njemačkog jezičnog područja, što je svakako povezano s njihovom brojčanom zastupljenošću. Budući da je Mletačka Republika u kasnom srednjem vijeku postala neupitna vladarica Sredozemlja, hodočasnici su na put kretali iz Venecije brodovima mletačkih brodovlasnika te su putem doticali istočnojadransku obalu od Umaga do Ulcinja.

Vjersko stanje

Nijemci su dobro znali da su hrvatski krajevi kršćanski i u tadašnjoj pučkoj predaji Hrvatska se ubrajala među 20 kršćanskih kraljevstava. No vjersko stanje u hrvatskim krajevima, kakvo je bilo u vrijeme Petera Sparnaua (hodočasnik 1385.), sasvim se razlikovalo od onoga što je u prolazu vidio Martin Wanner (hodočasnik 1507.), a još je više odudarala situacija iz zaključne 1623. godine. Glavni uzročnici toga bili su ne samo vanjski čimbenici nego i unutarnje promjene. Da bi prikaz bio pregledniji, neizbježno je potrebno podijeliti ovo razdoblje na manje cjeline, pa prvu skupinu čine putopisi nastali do 1463. godine; u drugoj su djela nastala do 1527., a u treću grupu spadaju svi preostali tekstovi.

Razdoblje do 1463. obilježeno je već sasvim učvršćenom crkvenom upravnom strukturom i hodočasnici to bilježe imenovanjem biskupijskih sjedišta. Redom su navedeni Poreč, Pula, Zadar, Šibenik, Split, Hvar, Korčula i Dubrovnik, međutim kod posljednjeg je Konrad od Grünemberga (hodočasnik 1486.) pogriješio, jer je njegova nadbiskupa imenovao primasom cijele Hrvatske, a to je u to doba, barem formalno, bio splitski nadbiskup.¹ Glede redovničkih zajednica procvat franjevac i dominikanaca primjetljiv je na svakom koraku, ali u isto vrijeme odvija se suton benediktinaca, za koji je dobrim dijelom kriva i papinska administracija zbog dodjeljivanja pojedinih opatija crkvenim velikodostojnicima u komendu, dakle na iskorištavanje znatnih prihoda s njihovih posjeda. U isto vrijeme siromašni trećoredci proše od hodočasnika kako bi osigurali preživljavanje više za bližnje nego za sebe. Međutim iza te solidne primorske fasade hodočasnici su znali da postoje “neki loši kršćani”, ali isto tako, kako nisu sasvim dobro poznavali zemljopisne odrednice i politička razgraničenja, nisu poznavali ni pravu brojnost i raspored inovjeraca. Stoga tvrdnja Hansa Pornera (hodočasnik 1418.) da je oko Dubrovnika sve ... *tursko i nekršćansko* ...² nije toliko interesantna zbog svoje netočnosti koliko zbog jednog drugog detalja. Naime, Osmanlije su u njegovo vrijeme bili ipak dosta daleko. Ona nam privlači pozornost više zbog podudarnosti s argumentima koje je iznio car Žigmund na Bazelskom koncilu 1433. godine. Kako bi Dubrovčanima ishodio “Privilegij plovidbe za Istok”, car je to obrazložio činjenicom da su okruženi krivovjercima i raskolnicima.³

Nakon ulaska Osmanlija u srce Bosne i hrvatskih krajeva stvari se počinju mijenjati nagore. Nažalost, Arnold od Harffa (hodočasnik 1497.), koji je prošao Bosnom tridesetak godina poslije, nije donio ništa o vjerskom stanju, pa se sve svodi na opće analogije. Doduše, na moru se u prvi čas još ne vide razmjeri ugroze, što omogućava

¹ Edo Pivčević, Jedno svjedočanstvo o hrvatskim gradovima iz godine 1486., *Rad JAZU*, sv. 429, Zagreb 1988., str. 195.

² Ludwig Hänselmann, Hans Porners Meerfahrt, *Zeitschrift des historischen Vereins für Niedersachsen*, Hildesheim 1874./75., str. 133.

³ Ivan Božić, *Dubrovnik i Turska u XIV i XV veku*, Srpska akademija nauka – posebna izdanja CC, sv. 3, Beograd 1952., str. 59-60.

nesmetano djelovanje crkvenih ustanova. Baš u to vrijeme naši se hodočasnici susreću s hrvatskom posebnosti – svećenicima koji vjerske obrede drže na narodnom jeziku. Toj činjenici jednako se iznenadio i laik Grünemberg, kao i učeni crkvenjak Felix Fabri (hodočasnik 1480. i 1483.).⁴ Ovaj posljednji nije izdržao da ne zabilježi kako je puk mrmljao protiv njegove mise na latinskom jeziku, a kad je doznao za glagoljaše u Jeruzalemu, pomno je pregledao spise sv. Jeronima. Naime, tražio je podatak da je Jeronim preveo Sv. pismo na “slavonski”, ali ga nije našao, jer ga nije ni mogao naći. S druge strane, iako to ne ističe, očito je da je ostalim crkvenim osobama iz hrvatskih krajeva komunicirao na jeziku liturgije, ali i tadašnje znanosti – latinskom.

Nova vjerska pojava o kojoj nam govori ormoški franjevac Gabriel od Rattenberga (hodočasnik 1527.), reformacija, nije ostavila nikakva traga o svom postojanju u primorskim gradovima.⁵ Da je tome tako razloge treba više gledati u tradicionalizmu običnog vjerničkog puka nego u nekim proganjanjima mletačkih vlasti. Barem do Tridentskog koncila protestantizam su prihvatili pojedinci i na tome je sve stalo. Prava opasnost vrebala je iz balkanskih planina i toga je bio svjestan i luteran Melchior od Seydlitza (hodočasnik 1556.), koji je, ugledavši Dubrovnik, osjećao da tu počinje njegov svijet.⁶

Osim vidljive crkvene organizacijske strukture imamo vrlo malo bilješki i izravnih procjena o vjeri običnog puka. Uz one gore spomenute slučajeve, valja naglasiti zaključak da su Dubrovčani “dobri kršćani” unatoč tome što održavaju trgovačke veze s Osmanlijama te opis pravog izljeva iskrene pobožnosti koji su doživjeli hodočasnici u Hvaru na povratku iz Jeruzalema. Razumljivo je pak da je Ludwig od Rautera (hodočasnik 1569.) bio ciničan u vezi sa zadarskim slučajem ufanja u zagovor sv. Šimuna – on je ipak bio čovjek novog doba, koje se u početku najviše očitovalo u usponu Lutherova učenja.⁷ Jedna od glavnih točaka razmimoilaženja reformacije sa službenom Crkvom te ujedno predmet omalovažavanja bio je kult moći svetih osoba.

Moći i svetišta

Moći su djelići, veći dijelovi ili pak cijelo tijelo nekog Božjeg ugodnika, ali moći su i predmeti koji su na poseban način povezani s tom osobom.⁸ Čuvanje tjelesnih ostataka mučenika započelo je već u kasnoj antici, a štovanje je osobito poraslo u 12.

⁴ Sigmund Feyerabend, *Reyssbuch des heyligen Lands*, Frankfurt am Main 1584., fol. 185v.

⁵ Ferdinand Khull, Bericht über eine Jerusalemfahrt zweier Franciscaner aus Friedau im Jahre 1527, *Mittheilungen des historischen Vereines für Steiermark*, sv. 44, Graz 1896., str. 76, 80.

⁶ Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 271r-271v.

⁷ Šime Jurić, Putovanje jednog Nijemca duž dalmatinske obale 1569. godine, *Zadarska revija*, god. 27, br. 2-3, Zadar 1978., str. 282.

⁸ Popis materijalnih moći govori ne samo o pobožnosti onodobnog čovjeka, nego i njegovoj dovjivosti kako bi obuhvatio sve što je imalo bilo povezano s nekom svetom osobom. Vidi npr: Reinhold Röhricht – Heinrich Meisner, *Deutsche Pilgerreisen nach dem heiligen Lande*, Berlin 1880., str. 477-478.

i 13. stoljeću formiranjem velikih prošteništa. U očima vjernika to su bile ispostave Božjeg milosrđa materijaliziranog na ovom svijetu u obliku moći. Veći broj značajnijih moći, značio je veći udio u milosti, a najčešće i veći broj hodočasnika i prihoda, pa je to izazivalo i njihovo krivotvorenje. Kroz cijelo razdoblje postojala je stalna težnja da se svetačko tijelo postupno "upotpuni", osobito ako je ono bilo glavnog gradskog zaštitnika ili nekog od najuglednijih svetaca. Jedna od značajki protestantizma bilo je odbacivanje kulta svetaca, a ponegdje je to poprimilo uništavačke oblike. Reagirajući na sve to, Tridentski je koncil uvelike pooštrio priznavanje izvornosti relikvija.⁹ Često se širenje kulta pojedinih svetaca, odnosno dodjela njihovih moći, može izravno povezati s akcijama pojedinih papa, careva i kraljeva – dakle, u slučaju ovih posljednjih, s jasnim političkim ciljevima. Valovi pribavljanja moći izrazito su povezani i s muslimanskim osvajanjima, kako dijelova Bizantskog Carstva, tako i pojedinih križarskih državnica i gradova na Levantu, ali i s osmanlijskim napredovanjem po Balkanskom poluotoku.¹⁰ Treći način jest otimanje svetačkih ostataka, što su provodile države jedna protiv druge, ali i suparnički gradovi gotovo na svim prostorima kršćanske Europe. Ta pojava, tzv. *laudabile furtum*, neko se vrijeme čak načelno i opravdavala, jer se tumačilo da protivnik ne bi ni uspio odnijeti moći da su one bile dolično poštovane u prvotnoj sredini.¹¹ Međutim, nema sumnje da su sasvim suprotno mišljenje imali svi oštećenici, ali su svjedočanstva, hagiografska djela ili čak službene isprave o tome ostale sačuvane samo tamo gdje nisu doprli kasniji neprijatelji kulta svetaca, odnosno kršćanstva. Četvrti je način puka prodaja lažnih moći. Eklatantan je primjer mamelučkog sultana koji je prodavao hodočasnica mumificirana tijela pobačene djece kao relikvije Nevine dječice ubijene po nalogu kralja Heroda te je dobro zarađivao na tome.¹² Bogatiji i utjecajni mogli su kupiti i provjerene moći, pa je Ambrogio Contarini 1463. nabavio na otoku Lezbu ruku sv. Marte te ju je poklonio istoimenom mletačkom ženskom samostanu.¹³ Njegov primjer prava je sitnica prema Friedrichu III. (1463.–1525.) (hodočasnici 1493.). Taj izborni saski knez, zvani Mudri, u početku pun iskrene pobožnosti i vjernosti rimskoj crkvi, prikupio je točno 5005 relikvija – jednim dijelom i za vrijeme hodočašća 1493. godine – te ih smjestio u zadužbinu Svih svetih u Wittenbergu. Među njima se nalaze i djelići svetaca što su ih čuvale riznice i svetišta naših crkava – sv. Stošije, sv. Krševana i sv. Vlaha. Jesu li te moći porijeklom baš iz hrvatskih gradova, nije

⁹ *Leksikon ikonografije, liturgike i simbolike zapadnog kršćanstva*, ur. Anđelko Badurina, Zagreb 1990., str. 507-508.

¹⁰ *Li annali della nobilissima republica di Ragusa / Annali di Ragusa del magnifico ms. Nicolò di Ragnina*, prir. Natko Nodilo, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 14, Zagreb 1883., str. 137.

¹¹ Klaus Schreiner, *Zum Wahrheitsverständnis im Heiligen- und Reliquienwesen des Mittelalters*, *Saeculum*, god. 17, br. 1-2, Freiburg – München 1966., str. 165.

¹² *Fratris Felicis Fabri Evagatorium*, sv. 1, prir. Konrad Dietrich Hassler, Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, sv. 2, Stuttgart 1843., str. 351.

¹³ *Dizionario biografico degli Italiani*, Roma 1983., str. 98.

moguće utvrditi. To je pitanje opravdano s obzirom na to da su moći tih i nekih drugih svetaca posjedovali i drugi gradovi. U kneževoj pratnji bio je i slikar Lucas Cranach Stariji, koji je 1509. izdao knjigu s ilustracijama svih moćnika te zadužbine.¹⁴ Već mnogo prije pojave reformacije, neki hodočasnici izražavali su sumnju u izvornost relikvija. To ne smijemo brkati s općenitim odbacivanjem kulta svetaca, pa time i njihovih zemnih ostataka. Prije bi se moglo nazvati nekim oblikom racionalnosti prouzročanim saznanjima o količini i obliku relikvija.¹⁵ Veće iznenađenje izazivaju hodočasnici koji su šutjeli, a znali su za postojanje nelogičnog broja relikvija, bilo u njemačkim, bilo u talijanskim, bilo u hrvatskim crkvama. Upravo zbog toga gradovi i sama svetišta težili su upotpunjavanju svetačkih ostataka.

Od moći što su se nalazile u svetištima na hrvatskom tlu hodočasnici su najprije vidjeli one u Poreču. Tamo su u katedrali nekoć ležali ostaci nekolicine svetaca, od kojih je za svetog Mavra, biskupa, i svetog Eleuterija, saznao veći dio putnika. Oni su svi pogubljeni u Poreču prije 305. godine svjedočeći vjeru u vrijeme velikih progona kršćana koje je zapovjedio car Dioklecijan. No relikvijâ gradskih zaštitnika ustvari već stotinjak godina nije više bilo, jer su ih iz sarkofaga u koji su položeni 1247. ukrali Đenovljani 1354. godine.¹⁶

U Rovinju su hodočasnici s najvećom pobožnošću razgledavali tijelo svete Eufemije. Njene moći nalaze se u Rovinju otprilike od 800. godine, a njoj u čast bila je podignuta velika crkva.¹⁷ Zanimljivo je kako kanonik Breidenbach nije pokazao veliko oduševljenje za njezine zemne ostatke. Možda je razlog tome neprihvatljiva razlika između prvog i drugog nadnevka odlaska sarkofaga i njegova dolaska u Rovinj, a vjerojatno je saznanje o tome dobio iz Fabrijeva čitanja. Drugo objašnjenje za izostanak osvrta moglo bi biti njegovo saznanje o postojanju relikvija sv. Eufemije u više gradova. Budući da je i na drugim mjestima Breidenbach bio pronicljivo kritičan, ne bi bilo čudno da je na taj način izrazio svoju skepsu.¹⁸

¹⁴ Lucas Cranach der Ältere, *Dye zaigung des hochlobwirdigen hailigthums der Stiff kirchen aller hailigen zu wittenberg*, Wittenberg 1509.; *Allgemeine deutsche Biographie*, sv. 7, Leipzig 1878., str. 779-781; *Realencyklopädie für protestantische Theologie und Kirche*, sv. 3, Leipzig 1899., str. 279-281.

¹⁵ August Bernoulli, Hans und Peter Rot's Pilgerreisen 1440 und 1453, *Beiträge zur vaterländische Geschichte*, n. s., sv. 1, Basel 1882., str. 346.

¹⁶ Vidi sljedeće poglavlje, kao i: *Leksikon ikonografije*, str. 264-265.

¹⁷ O njezinu mučeništvu vidi sljedeće poglavlje i: *Leksikon ikonografije*, str. 272-273.

¹⁸ Bernhard von Breydenbach, *Die fart oder reyß über mere zu dem heylige grab vnsers herren Jhesu cristi gen Jherusalem Auch zu der heyligen junckfrawen sant Katherinen grab auf dem berg Synai*, Augsburg 1488. (bez paginacije) – ... *Item czu Padaw in dem kloster zu sant Justina do liget der heylig leichnam sant Matheis des heyligen zwelff botten außgenomen das haubt dauon das liget zu Trier in dem kloster sant Matheis genant ... Und auff dem altar darinn sant Lucas liget ist eyn grosse tafel darin das bilde unser lieben frawen mit irem lieben kind das sant Lucas gegunterseyt unnd gemalet hat. der auch etlich zu Rom sind. Man saget auch fürwar wer derselb bild eynest mit rechter andacht ansehe der soll von dem angesicht gotes unnd seiner lieben mutter Marie nimmer gescheyden werden, doch soll sich nieman darauff frauelichen verlassen. ich schreib das ich hab gehöret (an disem ende) was ich gelaub nit ...* Gotovo identično stoji i u Feyerabendovu izdanju. Vidi: Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 52r.

Sveti Šimun Bogoprimec donosio je Zadru najistaknutije mjesto na ljestvici obaveznih hodočasničkih obilazaka relikvija u hrvatskim krajevima. Tijelo sveca iz daleke Palestine u Zadar je dospjelo 1213. ili 1273. godine, ali pravu slavu na međunarodnom planu dali su mu hodočasnici ne propuštajući u svojim djelima spomenuti njega i njegovu znamenitu rečenicu: ... *Nunc dimittis (servum tuum Domine)* ...¹⁹ Svečevo tijelo bilo je u početku položeno u kameni sarkofag u crkvi sv. Marije Velike. No zahvaljujući zavjetu kraljice Elizabete, žene moćnog hrvatsko-ugarskog kralja Ludovika I. Anžuvinca, ono je 1380. godine premješteno u škrinju koju je ona dala izraditi od oko 240 kg srebra i povrh toga pozlatiti. Za palestinske putnike ta raskošna umjetnina bila je bez veće važnosti – njihovu pozornost zaokupljao je Šimun, jer je on bio prvi bogougodnik kojega su sreli na putu, a koji je na izravan način bio povezan sa Svetom Zemljom u koju su se uputili.²⁰ Od uobičajene pobožne radoznalosti odudara dominikanac Fabri, koji se doima prilično “tominski” u opisivanju i provjeravanju izgleda i boje svečeva tijela. Za razliku od njega, ostali pobožni njemački hodočasnici tražili su priliku da svojim kronicama dodirnu sveto tijelo, a vrlo slično svjedoče nam i putnici iz drugih naroda.²¹ Ipak, zahvaljući tome što je Šimun bio svima poznat lik iz Novog zavjeta, o njemu nije bilo nepoznanica ni krivih podataka. Međutim, upravo u slučaju “proroka Joela” nastala je nevjerojatna zabuna, prisutna kod nekolicine hodočasnika u razdoblju od gotovo stotinjak godina.²² Joel je jedan od dvanaestorice tzv. malih proroka i pripada Starom zavjetu.²³ O postojanju njegovih relikvija u Zadru nema nikakvog dokaza, ali su zato u gradu bili čuvani ostaci sv. Zoila, osobe koja je bila izravno vezana uz mučeničku smrt sv. Krševana, a što je osobito važno, njegove moći čuvane su u istoj crkvi kao i tijelo sv. Šimuna.²⁴ Zato “Joela” hodočasnici uvijek spominju u paru sa sv. Šimunom. Kako protumačiti zabunu, nego kao nepoznavanje lokalnih svetaca, ali i kao vjerojatno povodenje za starijim autorima putopisa čiji su prijepisi, a još više tiskana izdanja, nastavljali početnu zabludu. Neizravno to potvrđuje brat Gabriel, koji, iako nije ni pristao u Zadru, spominje Joela; primjerice Tucherov opis putovanja tiskan je tri puta prije Fabrijeva polaska u Svetu Zemlju, te je bio šire dostupan. K tomu je i sam Tucher (hodočasnik 1479.) upotrebljavao starije putopise.²⁵ Ne smije se zabora-

¹⁹ Lk 2, 29, *Jeruzalemska Biblija*, Zagreb 1996., str. 1463; *Leksikon ikonografije*, str. 558; Ivo Petricioli, *Škrinja sv. Šimuna u Zadru*, Zagreb 1983., str. 7, 14.

²⁰ Krešimir Kužić, *Njemački hodočasnici 15. i 16. stoljeća o Zadru*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 50, Zadar 2008., str. 74-75.

²¹ Margaret Newett, *Canon Pietro Casola's Pilgrimage to Jerusalem in the Year 1494*, Manchester 1907., str. 167; Ivo Petricioli, *Opis Zadra iz godine 1494.*, *Zadarska revija*, god. 15, br. 3, Zadar 1966., str. 206.

²² Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 54r, 191v, 350v; Röhricht – Meisner, *Deutsche Pilgerreisen*, str. 133; Khull, *Bericht über eine Jerusalemfahrt*, str. 128.

²³ JI, *Jeruzalemska Biblija*, str. 1315-1320; *Leksikon ikonografije*, str. 301.

²⁴ Vidi: Ivo Petricioli, *Stalna izložba crkvene umjetnosti*, Zadar 1980., str. 67; *Leksikon ikonografije*, str. 592.

²⁵ Maria E. Dorninger, *Topographie des Heiligen Landes. Zu den Pilgerreisen im Mittelalter am Beispiel von Hans Tucher* (<http://www.sbg.ac.at/ger/samson/rvws2002-03/dorninger2002.pdf>); *Fratris Felicis*, str. 327.

viti da je u dva tiskana hodočasnička vodiča sveti Šimun bio jedini spomenut od svih svetaca iz hrvatskih krajeva.²⁶ Sveta Stošija, tj. Anastazija, koja je bila titular zadarske katedrale, pretrpjela je mučeništvo 304. godine. Njene moći donio je u Zadar biskup Donat iz Konstantinopola 804. godine.²⁷ Sveti Krševan hodočasnici je bio relativno nezanimljiv, iako je on bio gradski patron. Njega ipak spominje franjevac iz Guglingena, koji je jedini čitao legendu o svečevu pronalasku i prijenosu.²⁸ Krševanovo mučeništvo također se dogodilo u vrijeme Dioklecijana, a u Zadar su svečeve moći donesene iz Akvileje. Iako su pripadale benediktincima, čuvale su se u katedrali, a o tome koliko su bile uvažavane svjedoči podatak da su se na njih zaklinjali u najvažnijim političkim odlukama.²⁹ Srebrni relikvijar glave svete Marije Magdalene dao je napraviti Vučina Martinušić 1332. godine, a čuvao se u katedralnoj riznici. Tamo je bio i moćnik prsta sv. Ivana Krstitelja. Glava svetog Jurja od srebra također je čuvana u katedrali, a dao ju je izraditi nadbiskup Lorenzo Venier 1440. godine. Naposljetku, u katedrali je bio pohranjen trn Isusove krune te dio spužve kojom su Isusu dali octa kad je bio na križu.³⁰ U dominikanskom samostanu čuvale su se moći prstiju svete Marije Magdalene te noga svetog Andrije. Da to nisu bile jedine relikvije, svjedoči nam Peter Rot (hodočasnik 1453.) bilježeći neodređeno da tamo ... *ima mnogo tijela svetaca ...*, a jedan anonim eksplicite tvrdi da ih ima dvadeset.³¹

Budući da su se gradovi i stare biskupije Trogir i Split nalazili izvan redovnih brodskih linija, razumljivo je i da hodočasnici ne spominju ni moći ni tijela njihovih svetaca – te relikvije ostale su lokalne i nepoznate širem njemačkom vjerničkom pučku.³² S obzirom na broj posjeta i dužinu boravaka, očekivalo bi se da hvarske moći budu barem negdje opisane i pobrojane. Pribojević nam ih spominje, ali palestinski putnici nisu nigdje našli shodnim da ih navedu.³³

²⁶ Dy Schiffart über Mere czum Grabe Jhesu Christi des herren (http://mdzx.bib-bvb.de/bsbink/Ausgabe_S-200.html); Jacob Beyrlin, *Reyß Buch: Das ist Ein Gantz Schöne Beschreibung und Wegweyser / etlicher Reysen / durch gantz Teutschland / Polen / Siebenbürgen / Dennemarck / Engeland / Hispanien / Franckreich / Italien / Sicilien / Egypten / Indien / Ethiopien / und Türckey &c*, Straßburg 1606., str. 12.

²⁷ *Documenta historiae Chroaticae periodum antiquam illustrantia*, prir. Franjo Rački, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 7, Zagreb 1877., str. 306-309; *Leksikon ikonografije*, str. 112-113.

²⁸ *Fratris Pauli Waltheri Guglingensis Itinerarium in terram sanctam et ad sanctam Catharinam*, prir. Matthias Sollweck, Tübingen 1892., str. 74; Ćiril Iveković, Crkva i samostan Sv. Krševana u Zadru – hrvatska zadužbina iz X. stoljeća, *Djela JAZU*, knj. 30, Zagreb 1931., str. 49-52.

²⁹ Ferdo Šišić, Ljetopis Pavla Pavlovića patricija zadarskoga, *Vjestnik kraljevskog hrvatsko-slavonsko-dalmatinskog zemaljskog arkiva*, sv. 6, Zagreb 1904., str. 16; *Leksikon ikonografije*, str. 355-356.

³⁰ Petricioli, *Stalna izložba*, str. 63, 67, 70, 84, 92; Iv 19, 29, *Jeruzalemska Biblija*, str. 1536.

³¹ Bernoulli, Hans und Peter Rot's, str. 400-401.

³² Pavao Andreis, *Povijest grada Trogira*, knj. 1, prir. Vladimir Rismondo, Split 1977., str. 356-357; *Leksikon ikonografije*, str. 113, 127, 131, 211.

³³ Vinko Pribojević, *O podrijetlu i zgodama Slavena*, prir. Veljko Gortan, Zagreb 1951., str. 204.

Potpuno suprotno bilo je s Dubrovnikom. Bogat, samosvjestan i u vjeri uvijek čvrst grad već je od davnih vremena, kad je tek počeo utirati put svojeg napretka, počeo prikupljati u konačnici više nego bogatu kolekciju svetačkih moći. Pelenice su ipak bile, prema shvaćanjima hodočasnika, najvrjednija relikvija koju je posjedovao grad Dubrovnik, pa ih stavljamo na prvo mjesto. Radi se o platnenom povelju – pelenama u koje je Isus bio umotan kad ga je Gospa donijela na prikazanje u Hram.³⁴ Prema kroničarima, njih 843. godine iz Palestine donosi u Dubrovnik svećenik Đoni, Albanac, i one se čuvaju do 1379. u samostanu benediktinki sv. Šimuna, a onda ih prebacuju u katedralu sv. Marije. Tamo su bile pohranjene u pozlaćenoj kutiji od kristala.³⁵ Pelenice je prvi spomenuo Peter Rot, ali je najintrigantniji Wanner, koji navodi da su one došle iz Konstantinopola.³⁶ Njegova tvrdnja slaže se s podatkom da su aachenske pelene podrijetlom iz carskoga grada na Bosporu, gdje su bile pohranjene u crkvi Halkoprateion.³⁷ Osim toga šleski župnik zabilježio je legendu o njihovu umnažanju, odnosno regeneraciji, doduše u malo drugačijoj varijanti od onih zapisanih u dubrovačkim kronikama.³⁸

Ništa manje štovan nije bio ni “veliki komad sv. Križa” kojim se dičio samostan sv. Dominika. On je tamo dospio iz Srbije nakon što je pala pod Osmanlije. Budući da ga hodočasnici spominju već 1495. godine, to se protivi Crijevićevu podatku da je ta relikvija donesena iz gruškog samostana tek 1618. godine.³⁹ Moguće je pak da je sv. Križ te godine bio privremeno sklonjen na sigurnije mjesto unutar zidina. Drugi dragocjeni komad sv. Križa imala je i katedrala, a on se čuvao u moćniku iz 10. stoljeća.⁴⁰ Posljednje relikvije porijeklom iz Palestine Dubrovnik je dobio 1558. od fra Bonaventure, gvardijana samostana u Jeruzalemu rodom s Lopuda. Radi se o dijelu stupa na kojem je Isus bio bičevan te komadu stijene groba u kojemu je bilo položeno njegovo tijelo. No kako su relikvije stigle kasno, nije ih zabilježio nijedan od hodočasnika.⁴¹

³⁴ Lk 2, 12-34, *Jeruzalemska Biblija*, str. 1463.

³⁵ *Li annali*, str. 19-20 / 197-198; Joško Belamarić, Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj svetaca zaštitnika, *Studije iz srednjovjekovne i renesansne umjetnosti na Jadranu*, Split 2001., str. 172, 178-179; Isti, Sveti Vlaho poglaviti dubrovački obranitelj, *Dubrovnik*, n. s., god. 5/5, Dubrovnik 1994., str. 29-39. Ovdje ne ulazim podrobnije u analize i hipoteze s drugim datacijama, nego samo navodim ono što su znali i vjerovali kroničari, pa tako i njihovi sugrađani, suvremenici hodočasnika.

³⁶ Heinrich Meisner – Reinhold Röhrich, *Die Pilgerfahrt des Herzogs Friedrich II. von Liegnitz und Brieg nach dem heiligen Lande*, *Zeitschrift des Deutschen Palaestina-Vereins*, sv. 1, Wiesbaden 1878., str. 118-119.

³⁷ Johann Hubert Kessel, *Geschichtliche Mittheilungen über die Heiligthümer der Stiftskirche zu Aachen*, Köln – Neuß 1874., str. 19-21.

³⁸ *Li annali*, str. 54, 197-199.

³⁹ Stjepan Krasić, Djela likovne umjetnosti u Dominikanskom samostanu u Dubrovniku u XV. i XVI. stoljeću, *Dubrovnik*, n. s., god. 9, br. 2-3, Dubrovnik 1998., str. 254; Serafin Marija Crijević, *Prolegomena in sacram metropolim Ragusinam*, prir. Relja Seferović, Zagreb – Dubrovnik 2008., str. 458, 484.

⁴⁰ Vinicije Lupis, Historijat istraživanja i novi prilozi poznavanju najstarijeg sloja Moćnika dubrovačke prvostolnice, *Starohrvatska prosvjeta*, 3. ser., sv. 32, Split 2005., str. 135-136.

⁴¹ Antun Šimčik, *Hrvat obnovitelj Božjega Groba*, Zagreb 1936., str. 16-17; Cvito Fisković, Umjetnine stare dubrovačke katedrale, *Bulletin Zavoda za likovne umjetnosti JAZU*, god. 14, br. 1-3, Zagreb 1966., str. 67; Crijević, *Prolegomena in sacram metropolim*, str. 452, 466-467.

Sv. Vlaha iz armenske Sebaste bio je nerazdvojno povezan s Dubrovnikom. Gradski zaštitnik nije bio samo upisan u temeljne zakonske odredbe Republike – on je bio utkan i u srca puka koji je obitavao unutar zidina, ali i sela uokolo grada.⁴² To potvrđuje već Steigerwallder (hodočasnik 1470.).⁴³ Što se tiče pribavljanja svečevih moći, prva je bila glava, za što kroničari donose različite godine, no vjerojatno se to dogodilo početkom 11. stoljeća (1012./1026.). Ona se čuvala u moćniku od srebra.⁴⁴ U isto vrijeme donesene su moći i desne ruke sv. Vlaha, a moći lijeve ruke nabavljene su 1346. godine, te su stavljene u srebrni moćnik. Tek 1459. grad je dobio kao dar od despota Tome kosti desne svečeve ruke.⁴⁵ Hodočasnici pak nisu bili uvijek točni ni potpuni nabrajajući njegove moći, a neki osim spomenutih relikvija udova navode postojanje cijelog tijela.

Nadalje, Hans Löchner još je 1435. godine pribilježio ... *veliki komad svetog Pavla i svetog Lovre* ... i pritom se hodočasnik malo zabunio, jer je umjesto sv. Petra stavio Pavla. Ovdje se ne radi o dvojici apostola, nego o dvojici braće, kotorskih mučenika, koji su imali i trećeg brata, svetoga Andriju. Njih su Dubrovčani zvali Petilovrijenci, a u već poznatom stilu oteli su ih Kotoranima 1026./1249. godine.⁴⁶

Od onoga što su vidjeli vojvoda Alexander (hodočasnik 1495.) i njegovi hodočasnici u franjevačkom samostanu do naših dana sačuvan je samo srebrni moćnik glave sv. Uršule iz 15. stoljeća, a moći sv. Petra sada su u mnogo novijem relikvijaru.⁴⁷

Kod dominikanaca, osim komada sv. Križa, oni dalje nabrajaju ruku sv. Leona pape, zatim, nogu sv. Luke (u popisima se spominje ruka koju je darovao Stjepan Menčetić), nogu sv. Teodora (u popisu je ruka koju je darovala Tamara Đurđević), jedan trn iz Kristove krune, glavu jednog od Nevine dječice (u popisu dva moćnika nogu), prst sv. Dominika koji je samostan dobio 1230. godine. Tu su i prst sv. Uršule i mnoge druge relikvije, ali u kasnijim popisima nema komada Kristove haljine, koju su vojvoda i njegovi vidjeli. Ona je hodočasnici svakako bila mnogo vrijednija nego moći ostalih svetaca. Moći sv. Tome apostola tajnik je pogreškom naveo kod franjevaca, iako su se čuvala kod dominikanaca.⁴⁸

⁴² Vidi suvremena svjedočenja: Filip de Diversis, *Opis slavnoga grada Dubrovnika*, prir. Zdenka Janeković-Römer, Zagreb 2004., str. 93-94 / 176; Casola je zabilježio: ... *and I think he is greatly venerated because many of the said Ragusans and also many Sclavonians outside of Ragusa are called Blaise* ... Vidi: Newett, *Canon Pietro*, str. 173; Ivica Prlander, Dubrovačko posvajanje svetoga Vlaha, *Dubrovnik*, n. s., 5/5; Belamarić, *Sveti Vlaho*, str. 14; Anđelko Badurina, *Crkve svetoga Vlaha na dubrovačkome području*, str. 40-42.

⁴³ Renata Steindorff – Ludwig Steindorff, *Über eine Reise im Jahre 1470 entlang der istrischen und dalmatinischen Küste*, *Smotra*, god. 1, br. 2, Zagreb 1995., str. 108-109.

⁴⁴ *Li annali*, str. 27 / 210; Belamarić, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj*, str. 167-168; *Isti*, *Sveti Vlaho*, str. 29-39.

⁴⁵ *Li annali*, str. 63, 227, 252, 260; Diversis, *Opis slavnoga grada*, str. 50 / 147.

⁴⁶ *Li annali*, str. 32, 210; Belamarić, *Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj*, str. 166-169; *Isti*, str. 29-39.

⁴⁷ Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 36r; Ivo Lentić, *Riznica Male braće u Dubrovniku*, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, ur. Justin V. Velnić, Zagreb – Dubrovnik 1985., str. 565, 568.

⁴⁸ Krsić, *Djela likovne umjetnosti*, str. 254-255; Crijević, *Prolegomena in sacram metropolim*, str. 452-455, 458-460, 469-473, 487-490.

Posao s moćima svetaca, u smislu naplate pobožnosti, zabilježen je izravno samo jednom. To ne znači pak da hodočasnici nisu dragovoljno davali određeni novac onima koji su vršili bogoslužje i druge vjerske obrede u svetištima. Dakle, zahvaljujući pedantnom računovođi Hundtu, znamo da su zadarski prokurator sv. Šimuna naplatili knezu Friedrichu dodirivanje svečeva tijela, a čini se i relikvijara sv. Zoila. To je kneza stajalo jedan dukat, a on je onda velikodušno dodao još dva.⁴⁹ Glede sumnje u izvornost neke svetačke relikvije, nigdje nije zabilježen takav slučaj, pa općenito možemo vjerovati Pribojeviću, koji pun ponosa govori da se u dalmatinskim crkvama ... *nalazi obilje svetih moći, koje domaći ljudi štiju osobitim štovanjem* ...⁵⁰

Kad pogledamo našu obalu u cijelosti, zaključujemo da su svetišta Majke Božje bila najbrojnija. Pobožnost prema njoj bila je inače karakteristika tog razdoblja, a vukla je izravne korijene iz križarske viteške epohe, kada je Majka Božja i postala Gospa.⁵¹ Njemački hodočasnici doživljavali su mjesta njezina štovanja u Hrvatskoj kao svoja te su se njoj tako, bez imalo sustezanja i obraćali. Upravo iz toga vidi se kako je pripadnost katoličanstvu bila ona kohezivna sila, koja je u ranom razdoblju renesanse još uvijek europskim narodima davala zajednička uporišta. No razmah renesanse, a zatim i reformacije, donio je drugačija shvaćanja, pa se u posljednjem razdoblju Gospa gotovo više ni ne spominje. Kao najsjevernije svetište navodi se ono u Rovinju, ali bez sumnje, najomiljenije se nalazilo u Hvaru u franjevačkom samostanu. Od ostalih spominju se Pula i Ston.⁵² U nastavku plovidbe hodočasnici su obraćali molitve prema njezinu svetištu na otoku Krfu. Da je ono bilo odavno poznato u hrvatskim krajevima, svjedoči nam slučaj kad ga je 1375. ili sljedeće godine pohodio krčki knez Stjepan II. da ispuni neki zavjet. On je naime tada dobio odobrenje mletačkog Senata za uporabu galije u tu svrhu.⁵³

Loreto kod Ancone priča je za sebe. Valja istaknuti da je njemačkim palestinskim putnicima bilo poznato kako je loretsko svetište imalo svoje korijene na hrvatskoj obali Jadrana. Priču koja govori o trogodišnjem boravku Gospine kuće na Trsatu vjerojatno je dogovorio knez Nikola IV., koji je bio u Svetoj Zemlji 1411., a s papom i Anconom bio je u dobrim odnosima. Iznad loretske Gospine kuće nakon 1468. godine podignuta je veličanstvena bazilika, a u to vrijeme legendu je raširio Pietro Tolomei

⁴⁹ Reinhold Röhricht – Heinrich Meisner, Hans Hundts Rechnungsbuch (1493–1494), *Neues Archiv für Sächsische Geschichte und Alterthumskunde*, sv. 4, Dresden 1883., str. 44, 46.

⁵⁰ Pribojević, *O podrijetlu i zgodama*, str. 196.

⁵¹ To nije igra riječi ni ukazivanje na pokrajinske izričaje. Gospa, odnosno *frauwe*, *frawe*, *frowe*, kako su je nazivali njemački hodočasnici, čisti je odraz europske staleške strukture. Uz časn naziv Bogorodice dodan je, u skladu s vremenom, i naziv kojim se ona pozicionira u društvenom smislu.

⁵² Vicko Kapitanović, Santuari in Dalmazia Veneta e nella Repubblica di Dubrovnik, *Ricerche di storia sociale e religiosa*, god. 33, br. 65, Roma 2004., str. 105-113.

⁵³ Šime Ljubić, *Listine o odnošajih između južnoga slavenstva i Mletačke Republike*, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, knj. 4, Zagreb 1874., str. 109; *Hrvatski biografski leksikon*, sv. 4, Zagreb 1998., str. 390-391, 393.

iz Terama.⁵⁴ Tamo je hrlio pobožni puk sa svih strana, pa je došao i onaj hodočasnik koji je ždrijebom izvučen da izvrši zavjet dan u oluji 1494. kod Otranta.⁵⁵ Kao neka sjena, neodvojiva od lika, frankopanski Trsat ostao je i nadalje Gospino svetište, ali sa značenjem na lokalnoj razini.

Sv. Nikola uživao je također veliku popularnost, a najveće svetište s ove strane Jadrana bilo je na istoimenom otoku ispred Poreča. Njemu su se najviše utjecali mornari i putnici, pa se zato i mnogi hodočasnik zaustavio na njemu nakon preživljene životne ugroze. Omiljenost mu je bila tolika da je zasjenila mjesnu katedralu posvećenu Gospi. Druge zavjetne crkve, uključujući i onu kod Korčule, bile su u to vrijeme tek izgrađene, pa nisu uspjele postići veću popularnost.

Od nekoliko raspela u hrvatskim gradovima, koja su bila predmet posebnog štovanja, zabilježeno je samo ono veliko iz Kotora. Po priči bi se reklo da je bilo postavljeno u crkvi sv. Marije. U svezi s raspelom sumnjičavi Rauter spomenuo je legendu o krvarenju iz Kristovih rana, a dataciju pojave mogli bismo staviti u šezdesete godine 16. stoljeća.⁵⁶

Legende

Ako prihvatimo objašnjenje legende kao "kratkog životopisa sveca" onda ćemo, bez obzira na opseg, brzo procijeniti koje dijelove putopisa moramo tu uvrstiti. Što je pak činiti s ostalim pričama? Čini nam se da bi njima najbolje odgovaralo drugo tumačenje kako se radi o nečemu što nije moguće dokazati, ili je čak neistinito, ali je ukorijenjeno u lokalnoj usmenoj predaji.⁵⁷ Takvi tekstovi, iako prožeti vjerskom potkom, najčešće imaju dosta profanih detalja i ponekad su sasvim prizemno motivirani. Naposljetku, ima i legendi koje su sasvim svjetovnog karaktera, pa ćemo se na njih osvrnuti na drugome mjestu.

Hagiografija u hrvatskim krajevima svoje korijene nesumnjivo ima u preživjelim kasnoantičkim gradskim sredinama, pa su ti prvi tekstovi napisani na latinskom jeziku. Kasniji kontakti s drugim kršćanskim centrima, uključujući Rim, dali su svjež doprinos latinskom izričaju, a završni srednjovjekovni radovi na tu temu držali su se istog jezika – jezika opće crkve i učenih krugova.⁵⁸ No već od samih početaka

⁵⁴ Lujo Margetić, Počeci prošteništa i Franjevačkog samostana na Trsatu, *Croatica christiana periodica*, god. 14, br. 25, Zagreb 1990., str. 66-70; Emanuel Hoško, *Trsatski franjevci – pet i pol stoljeća služenja Trsatskom svetištu*, Rijeka 2004., str. 10-20; *Lexikon für Theologie und Kirche*, sv. 6, Freiburg – Basel – Rom – Wien 1997., str. 1052.

⁵⁵ Theodor Schön, Eine Pilgerfahrt in das heilige Land im Jahre 1494., *Mittheilungen des Instituts für oesterreichische Geschichtsforschung*, sv. 13, Wien 1892., str. 435.

⁵⁶ Jurić, Putovanje jednog Nijemca, str. 275-276; Belamarić, Sveti Vlaho i dubrovačka obitelj, str. 217-223, 235; Kapitanović, Santuari in Dalmazia, str. 104-105.

⁵⁷ *Lexikon ikonografije*, str. 374.

⁵⁸ Ivanka Petrović, Hrvatska i europska hagiografija, *Hrvatska i Europa – kultura, znanost i umjetnost*, sv. 2, Zagreb 2000., str. 321-327.

glagoljaštva, odnosno službe Božje na crkvenoslavenskom jeziku, počeli su najčešće neimenovani autori stvarati svetačka žića i apokrifne legende na hrvatskom jeziku. Osim izvornih priča, napisano je i mnogo prijevoda, a pritom su rabljeni izvornici ne samo iz zapadnog kršćanstva, nego i istočnog – bizantskog, sirijskog i egipatskog. Kako su mnoge legende kolale na usmenoj razini, bile su podložne svakovrsnim promjenama, već prema ukusu govornika.⁵⁹

Najraniju legendu nalazimo u Plattenbergovu tekstu koji opisuje jedno od najbrojnijih hodočasničkih putovanja našom obalom – ono iz 1461. godine. U njoj se priča o neuspjelom ugarskom otimanju svetih tijela iz katedrale u Poreču, međutim njegovi suputnici hodočasnici nisu znali, ali mi znamo, da je njihov sugovornik bio očiti dezinformator.⁶⁰ Činjenice su sljedeće: Poreč su 1354. godine napali i osvojili Đenovljani na čelu s Paganinom Dorijom. Tom prigodom u Đenovu su odnijeli tijela svetih Mavra i Eleuterija. Oltari koje nisu uspjeli razvaliti bili su posvećeni svetima Demetriju, Julijanu, Projektu i Akolitu. Istina je pak da su 1413. Ugri napali grad, ali ga nisu zauzeli, stoga nisu ni mogli doprijeti do moći. Tko god da je ovu legendu ispričao njemačkim hodočasnici, nije volio Ugre.⁶¹ No već je Breidenbach 1483. imao poštenijeg vodiča, koji je naveo prave krivce za svetogrđe – Đenovljane.

Priču Porečana da je anđeo izgradio neku tamošnju crkvicu za jednu noć teško je analizirati s obzirom na to da nam nedostaje ključni detalj – ime crkvice. Međutim, i bez toga ne treba odbaciti pretpostavku da se radi o pokušaju stvaranja konkurencije drugim svetištima uporabom iskušanih uzoraka legendi. Čini se da ni vojvoda Ott Heinrich nije u to povjerovao, a priču kasnije nitko više ne spominje.⁶²

Od dvadesetorice hodočasnika koji spominju nadaleko poznatu rovinjsku sveticu, kalcedonsku mučenicu svetu Eufemiju,⁶³ petorica su joj posvetila nešto više prostora. Prvi je bio dominikanac Fabri. Njegov zapis iz 1484. godine najopširniji je od svih, ali i njegov je izvor najsigurniji. Kako je sam naveo, tekst o legendi čitao je iz knjige koju su mu donijeli Rovinjani, te ga je još tamo usmeno preveo svojim suputnicima s latinskog na njemački. Osim toga, pri povratku je iskoristio zgodan itinerar putovanja, pa je opisujući plovidbu galijom pokraj obala Male Azije ponovo

⁵⁹ Uzmimo za primjer samo dva naslova: Rudolf Strohal, *Stare hrvatske apokrifne priče i legende*, Bjelovar 1917.; Vjekoslav Štefanić, *Glagoljski rukopisi Jugoslavenske akademije*, sv. 2, Zagreb 1970., str. 282, 288-289 (indeks tema).

⁶⁰ Johann G. Kohl, *Pilgerfahrt des Landgrafen Wilhelm des Tapferen von Thüringen zum heiligen Lande im Jahre 1461*, Bremen 1868., str. 82.

⁶¹ Milan Prelog, *Poreč – grad i spomenici*, Beograd 1957., str. 17; Dane Gruber, *Povijest Istre, Žminj – Zagreb 2005.*, str. 155, 183. O legendi krajem 16. stoljeća, vidi još: Milorad Pavić, Prilog poznavanju hodočasničkih putovanja od Venecije do Svete Zemlje u XVI. stoljeću, *Croatica christiana periodica*, god. 31, br. 59, Zagreb 2007., str. 36-37.

⁶² Röhricht – Meisner, *Deutsche Pilgerreisen*, str. 398.

⁶³ Theodor Graesse, *Jacobi a Voragine Legenda aurea vulgo historia lombardica dicta*, Leipzig 1850., str. 620-622.

istakao nadnaravan način dolaska svetice u Rovinj.⁶⁴ Na njegovoj ipak uvelike skraćenoj priči zadržat ćemo se nešto više uspoređujući je s dužim latinskim tekstom u "Evagatoriumu" i s izvornikom. Fabri počinje objašnjenjem čitatelju o položaju Kalcedona, čega u izvorniku nema. On nadalje datira događaj prema caru Dioklecijanu i lokalnom konzulu, te nakon spomena mučenja, što je sve dio "Mučeništva", odmah prelazi na "Prijenos". U nastavku Fabri ispušta dataciju dolaska sarkofaga po caru Ottu,⁶⁵ te priča o oluji tijekom koje je sarkofag pao u more i nošen valovima doplutao do rovinjskog otoka. Ovdje dodaje objašnjenje udaljenosti koju je sarkofag trebao prijeći, nabrajajući sva mora od Bospora do Istre, a toga nema u kodeksu. Nadalje, vrši male preinake, prebacujući crticu o čudesnom svjetlu nekoliko redaka naprijed. Ispušta imena osoba, te završava s pričom o dvama bičićima (ustvari kravicama) koji su jedini mogli uzvući sarkofag na vrh brda. Ispustio je i izvorni kraj o oduševljenju vjernog puka zbog nalaska svetičina tijela.⁶⁶ Nakon njega je Breidenbach, sudionik istog putovanja, napisao nekoliko škrutih redaka koji ipak ni u čemu ne odstupaju od izvornog spisa. Sljedeći u nizu, svećenik Wanner, također je iznio većinu bitnih detalja priče, ali je promijenio način dolaska. Uključio je brod, pa sarkofag nije plutao do Rovinja, ali je zato pravilno naveo krave (junice).

Mladi vojvoda Ott Heinrich 1521. godine dao je svoj osvrt na legendu. Prvo što je umetnuo neobjašnjiva je tvrdnja da je sv. Eufemija imala sestru, sv. Klaru. Tu asišku sveticu od Kalcedonke Eufemije ne dijeli samo prostor nego i devet stoljeća.⁶⁷ Drugo, osim volova (!), bilo je i dijete koje ih je vodilo. Treće što je svojevolumeno dodao izričito je navođenje biskupa kao osobe koja nije mogla uzvući sarkofag. To se može povezati s tadašnjim Luterovim učenjem, u kojem je on šibao nedostojan visoki kler.⁶⁸ Glede onih hodočasnika koji su zabilježili da je Eufemija bila kći kralja Ugarske jedino racionalno tumačenje jest to da su je zamijenili sa sv. Elizabetom. Ona je bila kći kralja Andrije II., a uz to je bila dobro poznata u njemačkim krajevima, no ta svetica nije bila mučenica.⁶⁹ Točno je pak da je Eufemija bila mučena nožastim kotačima kao sveta Katarina. Još veću maštu, a vjerojatno i poznavanje elemenata legende o Loretu, pokazali su Rovinjani, koji su Philippu od Hagena (hodočasnik 1523.) pričali o svojoj zaštitnici. Njihova priča o anđelima koji prenose preko mora Eufemijin sarkofag

⁶⁴ Vidi: *Fratris Felicis*, str. 151-152; *Fratris Felicis Fabri Evagatorium*, sv. 3, ur. Konrad D. Hassler, Bibliothek des literarischen Vereins in Stuttgart, sv. 18, Stuttgart 1849., str. 299-300, 377-378.

⁶⁵ Učeni dominikanac pročitao je na kraju "Translacije" kao izričitu dataciju 800. godinu, što je u neslaganju s prethodnom datacijom po vladavini cara Otta I. (962.-973.), koji nije švapskog, nego saskog podrijetla.

⁶⁶ *Mučeništvo Svete Eufemije, djevice i mučenice – Prijenos tijela Blažene Eufemije/Passio Sancte Eufemie virginis et martyris – Translatio corporis Beate Eufemie*, prev. Mate Križman, *Translatio corporis beate Eufemie*, Pula 2000., str. 121, 137-143.

⁶⁷ *Leksikon ikonografije*, str. 329; Graesse, *Jacobi a Voragine*, str. 949-950.

⁶⁸ Röhricht – Meisner, *Deutsche Pilgerreisen*, str. 355.

⁶⁹ *Leksikon ikonografije*, str. 218; Graesse, *Jacobi a Voragine*, str. 752-771.

samo je preinačena verzija priče o prijenosu "Svete kuće" u Trsat, pa u Loreto, koja je nastala u prvoj polovici 15. stoljeća.⁷⁰

Stručnjaci iz raznih grana u mnogo navrata temeljito su raščlanili cijeli tekst translacije sv. Eufemije i, unatoč nekim neriješenim prijeporima, složili su se da je priča nastala kao rezultat ikonoklastičkog pokreta koji je harao Bizantskim Carstvom u 8. i 9. stoljeću.⁷¹ Odonud je svetičino tijelo prebačeno u Istru, te je tako i spašeno, a i u skladu je s drugim nadnevkom prijenosa.

Anonimu iz Zapadne Falačke (hodočasnik 1519.), dok je boravio nekoliko dana u Rovinju, domaći su ispričali legendu o papi sv. Grguru. Prema njoj je on nakon sedmogodišnjeg boravka u okolici grada izabran za papu. Tu od svega ima samo jedna trunka istine, i to da je on sedam godina živio kao monah, ali, razumije se, ne kod Rovinja. Životopis ovog istaknutog pape dobro je poznat, pa se vjerojatno radi o pokušaju davanja veće važnosti rodnom gradu.⁷²

Stanovnici Pule ispričali su nekoliko legendi koje su za temu imali odnose "poganskoga" i kršćanskog razdoblja, ali su i hodočasnici sami nešto dometnuli. Najpretencioznija je ona domaća priča koja govori da je u doba svog procvata papinsko sjedište bila Pula, a ne Rim. Prema obrazloženju, to je bilo zbog toga što su pogani bili potpuno iskorijenjeni i istjerani iz nje.⁷³ Rim kao središte kršćanstva najbolje je odgovarao toj mjesnoj usporedbi koja pak nema potvrde u sačuvanim legendama pulskih svetaca.⁷⁴ No nisu samo Puljani željeli istaknuti svoj grad u odnosu na carsku prijestolnicu. Građani Ravenne tvrdili su Hirschfeldu da je njihov grad stariji od Rima ništa manje nego 600 godina. I tu se vješto iskoristilo općepoznati podatak o osnutku Rima, pa nije čudno da su ga uzeli za komparativni predložak svoje neistine.⁷⁵ U Wannerovoj zabilježbi gorućeg grma i Blažene djevice Marije koju mu je ispričao jedan pulski augustinac prepoznajemo simboliziranje Marijina djevičanskog materinstva uobičajeno za 15. stoljeće.⁷⁶ Izvornu starozavjetnu priču uvrstio je hodočasnik Tucher u svoj putopis opisujući boravak na Sinaju.⁷⁷

⁷⁰ Ludwig Conrady, *Vier rheinische Palaestina-Pilgerschriften des XIV., XV. und XVI. Jahrhunderts*, Wiesbaden 1882., str. 240-241.

⁷¹ Vidi npr.: *Leksikon ikonografije*, str. 272-273; Franjo Šanjek, Sveta Eufemija Kalcedonska – povijesni prilozi o životu i štovanju, *Translatio corporis beate Eufemie*, str. 82, 92.

⁷² *Leksikon ikonografije*, str. 246; *Enciclopedia cattolica*, sv. 6, Roma 1951., str. 1112-1118; Graesse, *Jacobi a Voragine*, str. 188-202.

⁷³ U sagama o Dietrichu od Berna Pula se navodi kao poganski grad. Vidi: Friedrich Heinrich von der Hagen, *Heldenbuch – Altdeutsche Heldenlieder aus dem Sagenkreise Dietrichs von Bern und der Nibelungen*, sv. 1, Leipzig 1855., str. 8, 25.

⁷⁴ *Leksikon ikonografije*, str. 267-270.

⁷⁵ August von Minckwitz, *Des Ritters Bernhard von Hirschfeld im Jahre 1517 unternommen und von ihm selbst beschriebene Wallfahrt zum heiligen Grabe*, *Mittheilungen der Deutschen Gesellschaft zu Erforschung vaterländischer Sprache und Alterthumer*, god. 1, br. 1, Leipzig 1856., str. 37.

⁷⁶ *Leksikon ikonografije*, str. 206, 242-243.

⁷⁷ Izl 3, *Jeruzalemska Biblija*, str. 69; Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 368v.

Zahvaljujući usputnoj bilješci u Kamanna, doznali smo da je Löchner prilikom svog boravka u Zadru 1435. godine zabilježio jednu hrvatsku predaju o sv. Jurju. Iako se radi samo o natuknici, priča jasno govori o tome da se sv. Juraj borio protiv zmaja te da ga je pobijedio u Zadru.⁷⁸ Uobičajena zapadna legenda iz 12. stoljeća razlikuje se u mjestu tog događaja i smješta ga u Bejrut, o čemu svjedoče i zapisi hodočasnika.⁷⁹ Nama je pak mnogo važnija činjenica da je time potvrđeno postojanje još jedne hrvatske varijante. Prema prvoj, uvjetno rečeno, splitskoj i datiranoj u kraj 14. stoljeća, sveti Juraj zmaja je probio kopljem u Solinu.⁸⁰

Uza sv. Šimuna Bogoprimeca vezane su dvije priče. Jedna je već poznati kliše o nezadovoljstvu nekog sveca smještajem i ona bi se u Grünembergovu slučaju mogla jednostavno protumačiti nekim prizemnim razlogom zbog kojega prokuratoru nisu htjeli otvoriti sarkofag hodočasnici. U kasnijoj Rauterovoj priči o oživjelom zadarskom lopovu moguće je naći i logično objašnjenje. Ako pretpostavimo pretjerivanje s vremenom provedenim na konopcu, možda je osuđenik bio samo obamro, te je došao sebi tek u crkvi, dok je uza nj plakala njegova žena. No Rauteru se ne može poreći zavidna doza crnog humora u skrivenoj poanti priče.

Jedna od najčešćih legendi u hodočasničkim putopisima jest priča o razlogu i načinu gradnje crkvice sv. Ivana Trogirskoga na rtu Ploča kod Rogoznice. Kao što je poznato, Ivan je bio trogirski biskup s kraja 11. i početka 12. stoljeća, čiji je kult nastao kratko nakon smrti, a početni životopis dorađen je na latinskom jeziku 1203. godine.⁸¹ Njemu su 1324. ili 1332. godine, kao glavnom gradskom svecu-zaštitniku, dvojica trogirskih plemića dala izgraditi crkvicu u gotičkom stilu.⁸² Ostat će vjerojatno tajna jesu li oni bili motivirani samo čudom iz životopisa ili sličnim događajem iz vlastitog života da odaberu to mjesto za gradnju. Što mi pak nalazimo od svega u putopisima? Kao prvo, unatoč tome što postoji nekoliko varijanti priče, nijedna, što je paradoksalno, ne donosi točno ime sveca kojemu je bila posvećena. Od Gumppenbergove skupine iz 1418. do Meisenheimera 1495., svi govore samo o sv. Ivanu, pa nismo sigurni jesu li ga shvaćali kao Krstitelja ili kao Evanđelista. Sigurni smo jedno – nisu ga smatrali trogirskim lokalnim svecem, inače bi to istakli. Najstarija priča najbliža je životopisu zato što je najmanje iskićena maštovitim dodacima, tj. nema ni slova o gradnji crkve pomoću žbuke zamiješane od malvazije. U ostalima se neizostavno naglašava taj detalj, a u trima se dodaje da je spašeni pomorac bio s otoka Kandije (Krete). Autore hodočasničkih inačica valja tražiti

⁷⁸ Johann Kamann, *Die Pilgerfahrten Nürnberger Bürger nach Jerusalem im 15. Jahrhundert*, *Mitteilungen des Vereins für die Geschichte der Stadt Nürnberg*, sv. 2, Nürnberg 1880., str. 127 (bilj. 10).

⁷⁹ Graesse, *Jacobi a Voragine*, str. 259-265; *Leksikon ikonografije*, str. 308-310.

⁸⁰ Josip Vajs, *Starohrvatske duhovne pjesme*, *Starine JAZU*, sv. 31, Zagreb 1905., str. 260.

⁸¹ *HBL*, sv. 6, str. 99-101; *Život svetoga Ivana Trogirskoga*, ur. Milan Ivanišević, *Legende i kronike*, Split 1977., str. 61-63.

⁸² Ivo Babić, *Tri srednjovjekovne crkvice između Šibenika i Trogira*, *Prilozi povijesti umjetnosti u Dalmaciji*, sv. 19, Split 1972., str. 74-77.

među običnim mornarima, kojima je omiljeno i skupo vino malvazija poslužilo kao primjer dokle ide materijalno žrtvovanje u izvršavanju zavjeta.⁸³

Preuveličavanje slično onome u Puli nalazimo i u priči prema kojoj je apostol sv. Andrija propovijedao na malom otoku sjeverozapadno od Visa koji nosi njegovo ime. Budući da Brunner, koji to navodi, zna toliko pojedinosti o otoku (a nije pristao na nj), to mu je mogao kazati samo neki domaći čovjek, vjerojatno galijot ili mornar s njegova broda. Usput, sveti Andrija propovijedao je po Pontu i Bitiniji u Maloj Aziji.⁸⁴

Iz dubrovačkog franjevačkog samostana potekla je legenda koju je zabilježio tajnik Meisenheimer 1495. godine. Akteri su bila dva kipa anđela s kadionikom. Oni bi se za velike blagdane, kao što su Božić, Uskrs i Duhovi te one Gospine "feste", sami zanjihali i zakadili prema raspelu.⁸⁵ Prema mnogo opširnijem domaćem tekstu, u tu priču upleten je i jedan kasniji svetac, fra Jakov Markijski (1394.-1476.) koji je bio vikar Bosanske vikarije, a neko vrijeme djelovao je u Dubrovniku i okolici. Dok je 1433. kao gvardijan bio smješten u samostanu Male braće, običavao se moliti pred tim raspelom, pa je njemu u čast dao postaviti spomenuta dva kipa anđela. Naposljetku je preorekao da će oni kaditi prigodom većih svetkovina. Vrijeme nastanka priče možemo s velikom sigurnošću staviti u razdoblje između fra Jakovljeve smrti i Alexanderova dolaska, što govori da je to njezina najstarija zabilježba.⁸⁶

Priča koju nam donosi fra Gabriel zgodna je kompilacija proizišla iz njegove načitanosti i mornarskih bajki koje su mu oni ispričali dok je plovio pučinom pokraj Dubrovnika. Glede prvoga radi se o legendi u kojoj je glavni lik sv. Jelena Križarica, majka cara Konstantina – onog koji je dopustio kršćanstvo.⁸⁷ Dakle, putujući nekom zgodom u brodu, našla se u oluji i, kad je već postalo kritično, bacila je jedan čavao, kojim je Isus bio pribijen na križ, u more i ono se smirilo. No, to se u priči nije dogodilo pred Dubrovnikom, nego mnogo dalje – u Antalijskom zaljevu kod Cipra, kao što su i inače zabilježili drugi hodočasnici.⁸⁸ Za drugi dio legende – o moru koje u

⁸³ Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 35v.

⁸⁴ Reinhold Röhricht, Die Jerusalemfahrt des Kanonikus Ulrich Brunner vom Haugstift in Würzburg (1470), *Zeitschrift des Deutschen Palästina-Vereins*, sv. 29, 1906., str. 20; Vidi: *Lexikon für Theologie*, sv. 1, str. 625-626.

⁸⁵ Feyerabend, *Reyssbuch*, str. 36r.

⁸⁶ Justin V. Velnić, Samostan Male braće u Dubrovniku – povijesni prikaz života i djelatnosti, *Samostan Male braće u Dubrovniku*, str. 111, 181-182; Kapitanović, *Santuari in Dalmazia*, str. 105.

⁸⁷ *Lexikon ikonografije*, str. 296.

⁸⁸ Vidi npr: Friedrich Rhenanus, Martin Ketzels von Augsburg Reise nach dem gelobten Lande im Jahr 1476, von ihm selbst beschrieben, *Altes und Neues für Geschichte und Dichtkunst*, sv. 1, Potsdam 1832., str. 42; Jost V. Ostertag, Hans Schürpfen des Raths zu Lucern, Pilgerfahrt nach Jerusalem 1497, *Der Geschichtsfreund, Mittheilungen des historischen Vereins der fünf Orte Lucern, Uri, Schwyz, Unterwalden und Zug*, sv. 8, Zug 1852., str. 203. O tome pišu i Francuzi, vidi: *Voyage de Georges Lengherand, mayeur de Mons en Haynaut, a Venise, Rome, Jérusalem, Mont Sinai & Le Kayre – 1485-1486*, ur. Godefroy Ménilglaise, Mons 1861., str. 106.

oluji nosi kamenje – možemo samo konstatirati da je bio na klasičnom mornarskom repertoaru s obzirom na to da su je oni primjenjivali i za Kvarner radi postizanja što dojmljivijeg opisa strahota neke oluje.

Sveeuropska legenda o borbi sv. Jurja i zmaja, nastala u križarskom razdoblju, vjerojatno je posljedica upoznavanja križara s krokodilom, u ono vrijeme sasvim običnom životinjom u delti rijeke Nila. Naime, prikaz fantastičnog bića, zmaja, vrlo je sličan tom grabežljivom gmazu i jedino ih razlikuju dodana manja ili veća krila. Objašnjenje kako su krila “prilijepljena” krokodilu valja tražiti u činjenici što su se močvarne ptice često odmarale sušeći krila na krokodilovim leđima, pa su ih površni Europljani smatrali sastavnim dijelom gmaza.⁸⁹ Kad su neki naši hodočasnici, stigavši u Egipat, ugledali krokodila, očito pod dojmom uobičajene ikonografije zagledavali su se bolje u životinju i nakraju konstatirali da mu nedostaju krila, ali da sve ostalo odgovara prikazu. Nazivi koje su rabili doslovno označavaju zmaja (*Lindwurm* i *Wurm*).⁹⁰ Osim u Jurjevoj legendi “zmajeve” susrećemo i u nekim drugim biblijskim i apokrifnim spisima.⁹¹

Navedeni putopisi imaju posebnu vrijednost za hrvatske zemlje. Oni su živa svjedočanstva o tome da su u početku njemački hodočasnici doživljavali Hrvatsku kao dio zapadnoga kršćanskog svijeta, sa svim mjerilima i vrijednostima s kojima su se oni njihovi čitatelji mogli identificirati. Međutim, protekom vremena, zbog osmanlijske ekspanzije, ti su krajevi sve više gledani kao nekakva ničija zemlja na granici prema Orijentu i “nevjericima”. No baš tada se pojavljuje i kršćanska sućut zbog pustošenja kojima su bile izložene hrvatske zemlje. Iako su se u njima osjećali sigurno, pristaše protestantizma karakterizira mnogo hladniji stav, koji je nakraju i u vjeri doveo do potpunog gašenja zanimanja za hodočašćenje.

⁸⁹ Isto tumačenje vrijedi i za grčke mitološke kentaure (konj + konjanik), a jednak dojam imali su i meksički domoroci koji su prvi put vidjeli španjolske konjanike konkvistadore u 16. stoljeću misleći da se radi o jedinstvenom biću.

⁹⁰ Vidi npr: Reinhold Röhricht – Heinrich Meisner, *Die Pilgerreise des letzten Grafen von Katzenelnbogen (1433–1434)*, *Zeitschrift für deutsches Alterthum und deutsche Literatur*, sv. 26, Leipzig 1882., str. 351; Feyrerabend, *Reyssbuch*, str. 369v; Eberhard von Groote, *Die Pilgerfahrt des Ritters Arnold von Harff von Cöln durch Italien, Syrien, Aegypten, Arabien, Aethiopien, Nubien, Palästina, die Türkei, Frankreich und Spanien*, Köln 1860., str. 81-82.

⁹¹ *Leksikon ikonografije*, str. 592.

Krešimir Kužić

Religious Conditions on the Croatian Coast Based on the Travellogues of German Pilgrims (from the Fourteenth to the Seventeenth Century)

Summary

Thanks to the German enthusiasm for pilgrimages in the Holy Land, the descriptions of Croatian regions and settlements that they visited have come down to us. One of the more important characteristics of these places that attracted attention was certainly that of religious conditions. The whole period under research may be divided into three smaller periods: 1) the period prior to 1463, 2) that from 1463 to 1527, and 3) that from 1527 to 1623. That division was conditioned by the struggle against the Ottomans and by the phenomenon of Protestantism. In the first period, the pilgrims noted a strong and developed ecclesiastical organisation and singled out numerous churches and works of art for mention. In the second stage, the fear caused by the appearance of the Ottomans is felt, devastations caused by their raids are listed, and some of the pilgrims openly express their concern that the whole of Croatia would fall into Ottoman hands. Among the more interesting details belong the contacts that they had with the Glagolitic priests. The third period is marked by the creation of an asymmetry between rich and protected cities, in the first place Dubrovnik, and the devastated hinterland, which belonged more to the Orient than to the West.

If they had time, the pilgrims did not miss the chance to visit relics kept in urban churches. Starting from the Istrian cities and moving on to Dubrovnik, the pilgrims were shown relics of the saints and other memorabilia. Thus in Poreč they saw the relics of St. Euphemia, in Zadar those of St. Anastasia and St. Chrysogonus, and in Dubrovnik those of St. Blaise, but the greatest interest was excited by the body of St. Simeon the Prophet in Zadar and the Dippers of Jesus in Dubrovnik. The reason for that lay in the fact that both relics were connected with the Saviour's physical stay in this world. In the meantime, as Protestantism spread over Germany, the pilgrims were not so eager to frequent the relics, and some of them even ridiculed them. Regarding other shrines, the pilgrims expressed particular veneration to St. Nicholas in Poreč and to Our Lady's Church of the Franciscan convent of Hvar. Taking into account the fact that they sometimes stayed in some places for a longer time, they had time to put on paper local legends, and they also collected rather a lot of information from the Croatian sailors on ships. During the navigation itself, it could happen that the sailors narrated different versions of various anecdotes. These may sometimes have been just deliberately made up. On the other hand, it is possible that variances in stories were caused also by the language barrier, of which the pilgrims complained. The story that occasioned the greatest reaction was certainly the legend that Pula had been the papal seat prior to Rome. Many pilgrims noted stories regarding the origin of the church of St. John on the Ploča horn, but these were also completely fabulous and without any foundation in reality.

According to the German tradition, Croatia belonged to the circle of twenty Christian kingdoms, and in spite of all the religious changes happening in Germany, the pilgrims (even if they had Lutheran inclinations) continued to feel that it belonged to the same cultural circle.

Key words: pilgrimages, Germany, Croatia, religion, relics